

Kazahsztán, a bezzeg-autokrácia

Gereben Ágnes

A világ 9. legnagyobb területű, tengeri kijáráttal azonban nem rendelkező, alig 16 millió lakosú országában a Szovjetunió felbomlása idején senkinek „nem tetszett forradalmat csinálni”. Pontosabban az erózió nyomán lázas tevékenységbe kezdett, Afganisztán felől (főleg szaúdi pénzen vett iráni fegyverekkel) a volt birodalom muzulmán többségű utódállamait elárasztó fundamentalisták nagyon is szerették volna megszerezni a befolyást az „új demokráciákban”.

Kazahsztánban újjáéledt az egykori Nagy-Turkesztán megteremtését hirdető pántürk mozgalom, valamint az „ifjúkazahoknak” a pántürk eszme és az iszlám közös primátusát hirdető két harcias szervezete, az Alas és az Azat. A nemzeti és vallási öntudatra ébredt, radikális fiatalok a szovjet korszakból örökölt maradt kollaboráns egyházi vezetést is megpróbálták rövid úton eltávolítani. Az akkori kazah fővárosban, amelynek a szovjet korszakban használt nevét Alma-Atáról Almatira változtatták, a központi mecsetből szabályosan kipofozták a „békepapság” sorai-
ban tevékenykedő főmuftit. Az ilyen és ehhez hasonló próbálkozásokat azonban, a többi muzulmán szovjet utódállamhoz hasonlóan, szó szerint gyökerestől kiirtotta az autoriter hatalomgyakorlásban jártas volt kommunista nómenklatúra, amelynek meghatározó tagjai, sikeresen átmé-
ntvén magukat, hátuk mögött a fegyveres erővel és a helyi KGB inf-
rastruktúrájával, az új elit élére álltak.

GEREBEN ÁGNES PhD, a posztszovjet térség társadalmának és gazdaságának
habilitált kutatója (gerebena@ceu.com).

Már-már morbid dolog lenne feltételezni, hogy a demokrácia intézményrendszerének kialakításához láttak hozzá. Hiszen a volt szovjet tagköztársaságok történelmének mélységesen mély kútjából fakadó, megszámlálhatatlan sokaságú, de az euroatlanti államiságtól többnyire egyformán távol álló rendszer közül a kazahsztáni egy territoriális és etnikai elemeket rejtő kombináció, amely a 18. század elejére három nagy és több kisebb, zsuz néven ismert, többé-kevésbé államszervezetként működő formációban öltött testet. Ezek utódaiként a Szovjetunió felbomlása kor még mindig létezett a három történelmileg kialakult közösség, a Legidősebb, a Középső és a Legkisebb zsuz. Az első a mai Kazahsztán déli, a második a központi és a keleti, a harmadik pedig a nyugati és az északi régióban honos. A 19. század elején elsősorban a cároknak gyorsan behódoló Középső és a Legkisebb zsuz kánjai adták a kazah politikai elitet. A szovjet korszakban viszont ezt a szerepet a Legkisebb zsuz képviselői vették át, ahogy általában a többi közép-ázsiai és kaukázusi tagköztársaságban is a korábbi korszakban mellőzött, elnyomott – érdekes módon többnyire az adott tagköztársasági északi régióiban élő – törzsek lettek a kommunista nomenklatúra tagjai. (Ebből következően a Szovjetunió felbomlásakor szinte mindenütt vérszemet kaptak a vallásos-nacionalista „délieliek”, akik úgy érezték, eljött az ő idejük.)

A kazah fejlődés annyiban tért el ettől, hogy Sztálin uralma alatt a kommunista elit soraiban végrehajtott tömeggyilkosságok megrendítették a Legkisebb zsuz gyakran orosz egyetemet végzett, orosz lányokkal kötött házasságban élő fiainak a többi törzshöz viszonyítva privilegiált helyzetét. A szovjet korszak utolsó évtizedeiben szerepüket a helyi pártszervezetekben és az állami szféra kulcspozícióiban a déli Legidősebb zsuz tagjai vették át, és a függetlenség elnyerése előtt és után is megőrizték. Dinmuhamed Kunajevtől, a Brezsnyev-korszak egyik leghírhedtebb, obskúrus pártvezetőjétől Kazahsztán mai teljhatalmú uráig, Nurszultan Nazarbajevig a politikai elit legtöbb tagja innen származik.

A birodalom szétesésének hónapjaiban azonban a posztszovjet térség törzsi-etnikai viszonyaitól függetlenül, uralmának megtartása és legitimálása érdekében kivétel nélkül minden új független állam helyi pártfőtitkárból lett demokratikus vezetője kénytelen volt legalább egy rövid „nemzeti” kitérőt tenni. Nurszultan Nazarbajev, a helyi párt első embere politikai, hatalmi, gazdasági okokból az összes tagköztársaság közül utolsónak szánta rá magát a Moszkvától és személy szerint Mihail Gor-

Gereben Ágnes – Kazahsztán, a bezzeg-autokrácia

bacsovtól való elszakadásra. „A szuverén Kazahsztán megteremtésének és fejlődésének stratégiája” címmel 1992-ben közzétett nagy programjában már így írt: „Helyénvaló megjegyezni, hogy Kazahsztán mai határain belül történetileg olyan törzsek telepedtek le, amelyek később megteremtették a kazah nemzetet és kánságot. A 17. század utolsó negyedében a kazahok gyakorlatilag a mai Kazahsztán teljes területét ellenőrzésük alatt tartották.” (Erről ugyan az észak-kazahsztáni ősi orosz, kozák közösségeknek eltér a véleménye, hiszen ők 1994-ben letelepedésük 400. évfordulóját akarták megünnepelni az azóta is általuk kontrollált területen. Az ezzel kapcsolatos eseményeket azonban a kazah hatóságok rövid úton betiltották.)

Nagyszabású programdokumentumában Nurszultan Nazarbajev utalt a „sztálini alkotmány” értelmében a 11 éven át fennállt autonóm köztársaságot 1936. december 5-én felváltó Kazah Szovjetköztársaságra, és így értékelte hazája történelmi fejlődését: „az ország jelenlegi formájában nem valamiféle ajándék a kazahoknak, hanem történelmi hazánk. És nem népünk bűne, hanem szerencsétlensége, hogy ősei földjén kisebbségbe szorult a cári birodalom gyarmati politikája, a szovjet hatalom alatt osztályrészünké vált éhínség, a mezőgazdaság kolhozosítása, a második világháború alatti száműzetés és kényszerkitelepítés következtében, természeti kincseink erőszakos kiaknázása során.”

Igaz és pontos összefoglalója ez Kazahsztán történelmének. Külön tragédia, hogy az 1992-ben közzétett program olvasói közül sokan ekkor halottak először az 1917 után, majd az 1930-as évek elején két nagy hullámban pusztító éhínségről, amely millió és millió kazah életét követelte. Kínhaláluk nem lett volna elkerülhetetlen, ám a súlyos élelmiszerhiány miatt Moszkvából a térségbe küldött bolsevik politikusok úgy látták, nem érdemes a fejletlen osztálytudatú, nem proletárokból álló nép megmentésére költeni a fiatal szovjet állam pénzét. A Pravda és az Izvesztyija korabeli cikkeiben ezért cinikusan azt javasolták, hogy az éhezők megmentésére szánt összeget inkább vegyenek gépeket az iparosításhoz.

Számos kazah családban máig él ennek a tragédiának az emléke. Az elit szelektív történelmi emlékezet azonban más: 1995 őszén például egy fiatal kazah diplomata, aki kormányküldöttség tagjaként tartózkodott Budapesten, röstelkedve vallotta be beszélgetésünk során, hogy még csak nem is hallott a nemzethalál rémképével máig viaskodó kazahokat megtizedelő, 20. század elejei népiirtásról. Sőt, mint mondta, szá-

mára a legendás lovas parancsnok, Szemjon Bogyonnij is a szovjet-orosz polgárháború hőse, nem pedig az az ember, aki az 1930-as évek elején, az erőszakos kolhozosítás során a felperzselt föld taktikáját alkalmazta a kazah aulok elpusztításánál. Erről egyébként hosszú évtizedek hallgatása után Alekszandr Szolzsenyicin szólt először a gulágról írt nagyszabású művében.

Nazarbajev 1992-ben közzétett programjának másik történelmi utalása is a ma társadalmi-gazdasági állapotát vetíti előre. Hiszen valóban főleg erre a ritkán lakott, kietlen tájra száműzték a hatóságok a kollektív felelősségre vonás jegyében a második világháború alatt deportált népeket. A történelem fintora, hogy ma egyáltalán nem a szovjet korszak retorziói nyomán létrejött etnikai összetétel okoz gondot Kazahsztánban. A Szovjetunió elleni náci német támadás után, 1941 augusztusában odatelepített Volga menti és kaukázusi németek – 1989-ben közel egymillió ember – nagy része ugyanis a rendszerváltás éveiben visszatelepült ősei hazájába, ahol sokáig súlyos beilleszkedési gondokkal küzdött. Távozásuk Kazahsztánban főleg azért okozott gondot, mert a szakmák szerint rétegződő etnikumok közül a németek voltak az autószerelők és a gépkocsivezetők. Tömeges kivándorlásuk miatt egy időre összeomlott a közlekedés. Mind a társadalomban, mind a gazdaságban ennél is komolyabb károkat okoz, hogy a függetlenség elnyerése óta eltelt két évtizedben mintegy kétmillió oroszajkú menekült el Kazahsztánból.

Az ott született oroszok a Szovjetunió felbomlása után rendkívül sokat szenvedtek az őket ért durva diszkrimináció miatt, mára azonban az etnikai konfliktusokat már a kínai expanzió jelenti. Egyrészt a gazdaságban, amint azt a 2001-ben Kína, Oroszország és az öt közép-ázsiai állam által létrehozott Sanghaji Együttműködési Szervezet 2011 júniusában tartott legutóbbi csúcsertekezletén az orosz elnököt fizikailag is háttérbe szorító kínai vezetők viselkedése jelezte. A militánsan Kína-ellenes kazahsztáni ellenzék a társadalomra nézve is veszélyesnek tartja a hatalmas szomszéd terjeszkedését. Nem ok nélkül, hiszen a kazah lányok drámaian növekvő számban választanak maguknak kínai vőlegényt. A Kínában üldözött mohamedán uigurok beszivárgása pedig a „nemzet-halál” vízióján túl biztonsági kockázatot is jelent a fiatal államra.

**... a függetlenség elnyerése
óta eltelt két évtizedben
mintegy kétmillió oroszajkú
menekült el Kazahsztánból.**

Gereben Ágnes – Kazahsztán, a bezzeg-autokrácia

Nazarbajev elnököt azonban ez nem izgatja annyira, mint a nyugati világgal való kapcsolat. 1990-ben, amikor még a Szovjetunió egyik tagköztársaságának kommunista pártja élén állt, moszkvai útjai során rendszeresen felkereste Robert Strausst, az Amerikai Egyesült Államok nagykövetét, aki a rakhat.org című orgánumban 2011 júniusában felidézte, milyen információra szomjasan kérdezgette őt a kazah politikus arról, hogyan mennek a dolgok Nyugaton. Közvetlenül a függetlenség elnyerése után, 1991-ben Nazarbajev Robert Strauss Washingtonban működő befolyásos ügyvédi irodájának ügyfele lett. Itt ismerkedett meg a hamarosan bizalmas barátjává és energetikai főtanácsadójává váló James Giffennel, akit 2003-ban a Kennedy repülőtéren, a Nazarbajevtől kapott kazah diplomata-útlevele ellenére, a már felszállásra készülő párizsi gépről bilincsbe verve vitettek el az amerikai hatóságok, hogy a Kazahgate hibrid néven elhíresült korrupciós ügyben felelősségre vonják.

A máig nem csendesült botrány talán minden más hasonló ügynél többet elmond a posztszovjet gazdasági életről és a nyugati féltekének az utódállamokkal való kapcsolatáról. Giffent azzal vádolták, hogy – ügyvédei szerint az amerikai kormány tudtával és beleegyezésével! – 20 millió dollárt helyezett el különböző svájci bankszámlákon. Az energetikai cégektől származó összegről a per során kiderült, hogy valójában 80 millió volt. Ebből a pénzből Giffen kazah döntéshozókat vásárolt meg drága ékszerekkel, gyermekekkel, köztük Nazarbajev egyik lánya svájci tanítási költségeivel, no meg készpénzzel. Cserében amerikai energetikai cégek számára kedvező befektetési lehetőségeket kért és kapott. 2010 augusztusában a manhattani szövetségi bíróság bűnösnek mondta ki Giffent, és a nem jogerős ítélet szerint egy év börtön, valamint pénzbüntetés vár rá. A nagy port felvert ügyből egy volt CIA-ügynök, Robert Baer „See No Evil” címmel könyvet írt, amelyben Giffent Mr. Kazakhstan néven szerepeltette. A könyv alapján George Clooney közreműködésével *Syriana* címen filmet is forgattak.

Az amerikai kapcsolat, a Kazahgate és az azt sűrűn követő korrupciós botrányok ellenére, a függetlenség elnyerése óta kulcsfontosságú lett Kazahsztán számára. 1996 áprilisában Nazarbajev elnök már az időközben hatalomra került republikánus vezetés külügyminiszterét, James Bakert fogadta Almatiban, és a tiszteletére rendezett díszebéden felajánlotta, hogy építsenek közösen kőolajvezetékot az iráni kikötőig. Egy ilyen együttműködés létfontosságú lett volna a tengeri kikötővel

Polgári Szemle · 7. évfolyam 5–6. szám

nem, viszont hatalmas olajkinccsel rendelkező közép-ázsiai országnak. Washington azonban inkább a baráti Grúziát és Törökországot szeretne volna bevonni a projektbe. Az ebéden részt vevők egyike szerint a házigazda egy erre alkalmasnak vélt pillanatban nemes egyszerűséggel közölte, hogy ő és az amerikai külügyminiszter egymilliárd dollárt kasszírozhatnak, ha megvalósul a terv. A döbbent Baker rögtön visszakozott, de Nazarbajev az elutasítás ellenére helyesen mérte fel, mekkora mozgásteret biztosít számára hazája energetikai vagyona. Két évvel később a New York-i Rockefeller Center tetején lévő étteremben pazar ebéden vendégül látta egy tucatszámú amerikai kőolajvállalat vezérét. Falatozás közben megkérte őket, hogy legyenek olyan jók, adományozzanak fejenként százezer dollárt a washingtoni Kennedy Center közelébe tervezett kazah kulturális központ építésére. A jelenlevők, mint egyikük később elmondta, készségesen bólogattak.

A tervből nem lett semmi, de Nazarbajev elnök azóta is szüntelen, görccsös igyekezettel dolgozik a nyugati világ elismerésének és tiszteletének kivívásáért. A ma már Asztanába települt fővárosba időről időre külföldi újságírócsoportokat hívnak meg, és a tejben-mézben fürdetett írástudók a helyszínről adják a világ tudtára, hogy a rossz nyelvek által terjesztett hírekkel szemben Kazahsztán igazi demokrácia. Erről áradó cikket néhány éve az akkor legnagyobb példányszámú magyar napilapban is olvashattunk.

A kazah vezető elképesztő összegeket áldoz a főleg amerikai arculatformáló cégek munkájára. Az ezredfordulót követően két esztendő alatt több mint négy millió dollárral honorálta kilenc washingtoni ügyvédi iroda ez irányú tevékenységét. Önmagában a busásan honorált lobbitevékenység az Amerikai Egyesült Államokban legális: a világon az első államként, még 1946-ban törvényben szabályozták a feltételeit. Egyebek mellett azt, hogy az ezzel foglalkozó cégeknek a törvényhozásnál regisztráltatniuk kell magukat, és évente részletes beszámolót kell közzétenniük tevékenységük céljáról és az elérésére fordított költségekről. A kazah vezetés képtelen volt megérteni, hogy hol a határ ebben a tevékenységben: 2008-ban például botrány tört ki amiatt, hogy az elnök lánya, Dariga Nazarbajeva megbízott egy washingtoni irodát, derítse ki, mely kazah politikusok vesztegetési ügyei miatt nyomoznak a hatóságok.

A legtöbb lobbicég ennél bonyolultabb, de a papírforma szerint törvényes feladatokat vállalt. Egyikük például a busás fizetség fejében meg-

Gereben Ágnes – Kazahsztán, a bezzeg-autokrácia

szervezte, hogy Laurence Eagleberger – George Bush elnök egykori külügyminisztere, majd a Kazahsztánban érdekelt Halliburton és Phillips Petroleum kőolajvállalatok igazgatótanácsi tagja – cikket írjon a

... a kazah elnök folytatta az ország természeti kincseinek saját hasznára történő kiárusítását.

Washington Timesba a kazah elnökről, „aki gondos politikájával országot a demokrácia felé vezet”. Akadt amerikai lobbicég, amelynek vezetői pármillió dollár fejében elintézték, hogy számos durván elcsalt kazahsztáni választást követően Nazarbajev megkapja a washingtoni székhelyű

Választói Rendszerek Nemzetközi Alapítványa kitüntetését „a civil társadalom és a demokrácia fejlesztéséért végzett kiemelkedő tevékenységéért”. Több amerikai városban befektetői szemináriumokat szerveztek „A jövő neve Kazahsztán” címmel, az ország első emberét pedig „az új világ egyik vezetőjének” nevezték.

Eközben a kazah elnök folytatta az ország természeti kincseinek saját hasznára történő kiárusítását. Az utóbbi jellegzetes példája volt a világszerte sokat emlegetett gazdag Kasagan lelőhely kiaknázására létrehozott offshore konzorcium 1/14 részének legalábbis furcsa értékesítése. A közép-ázsiai (sőt, a posztszovjet) energetikai ügyletek hátterét jól jellemző történet azzal kezdődött, hogy a Philips Petroleum Kazakhstan társaság a kiaknázásban való részvétel lehetősége fejében még 1998 szeptemberében valamelyik amerikai bankon keresztül 30 millió dollárt utalt egy svájci bankszámlára. Az összegből James Giffen 21 milliót a Brit Virgin-szigeteken nyitott bankszámlára küldött. Ezekkel Nurszultan Nazarbajev és Nurlan Balgimajev, a Kazakoil vezetője rendelkezett. A kazah nemzeti vagyon tekintélyes része e források szerint tehát az államfőé és a kőolajvállalatot vezető szakemberé lett.

Az már csak jóval később derült ki, hogy a vételár fejében Kasagan 1/14 részénél az amerikaiak valójában sokkal többet kaptak meg. Erről azonban mindmáig nincsenek hiteles adatok. Annyi bizonyos, hogy 2007. szeptember első hetében környezetvédelmi és adófizetési kifogásokkal – többek között a Kaszpi-tengeri fókák veszélyeztetésére hivatkozva – elkezdtek a Kaszpi-tenger kazah szektorában található, több tízmilliárd hordó kőolajat és ismeretlen mennyiségű földgázt rejtő Kasagan lelőhely de facto visszaállamosításának hadműveletét.

Nemzetközi botrányról van szó, hiszen a még 1997-ben, 40 évre kötött megállapodás szerint az Agipnak a munkát irányító kazahsztáni leányvállalatán kívül a maga egyenként több mint 16 százalékos részvéncsomagjával érintett az ENI, a Total, az ExxonMobil és Shell, 9,26 százalékkal a ConocoPhillips. A kazah hatóságok akciójukkal azt akarják elérni, hogy a projektben csupán 8,33 százalékos részvéncsomaggal részt vevő kazah KazMunajGaz az Agip leányvállalatával megegyező részesedést szerezzen a konzorciumban. Karim Makszimov kazah miniszterelnök még 2007. szeptember 6-án fenyegető hangon közölte, hogy ha nem sikerül megegyezni a hazai kőolaj- és földgázkitermelő vállalat új pozíciójáról, akkor életbe lép a Nurszultan Nazarbajev elnök utasítására kidolgozott, de közelebbről nem részletezett „B variáns”.

Kasagan és a többi kazahsztáni lelőhely ügyében egyébként nem a 2011 júniusában elhunyt Laurence Eagleberger egykori külügyminiszter volt a kazah diktátor legmagasabb rangú amerikai pártfogója. Az energetikai szférából – a Halliburton elnök-vezérigazgatói székéből – a politikai élet vezető tisztségeibe került Dick Cheney, aki 2001 és 2009 között George Bush alelnöke volt, abszolút prioritásnak tekintette az Amerikai Egyesült Államok energetikai biztonságát. Mivel szakértőinek népes csapata az OPEC-országok hagyományos exportjának elapadásával, és ennek nyomán súlyos amerikai benzinhiány veszélyével riogatták, az alelnök a Kaszpi-tenger, Afrika és Latin-Amerika energetikai kincsét akarta bevonni az importba. Cheney egykori cége, a Halliburton kőolajfeldolgozó üzemeket épített a kazahsztáni Tengizben, és szerepet vállalt Kasagan kitermelésében is. Ezért a kazah vezetés minden lehetséges oldalról megpróbálta rávenni az Amerikai Egyesült Államok alelnökét, hogy lépjen közbe az ekkor ismét a figyelem középpontjába került „Kazahgate” leállításaért. Nazarbajev amerikai képviselői arra hivatkoztak, hogy erre azért van szükség, mert az ügy iratai államtitkot képeznek. Az elnök pedig tisztjénél fogva immunitást, mentelmi jogot élvez, nem állítható bíróság elé.

A sokasodó, kétségbeesett szirénhangokra Cheney az egyetlen lehetséges választ adta. Azt tanácsolta az ő Nazarbajev barátjának, hogy keressen magának egy jó ügyvédet. Mivel azonban az amerikai bírói gyakorlat a precedensjogra épül, a legjobb ügyvéd sem mentesíthette a kazah elnököt a felelősségre vonás alól. A bíró ugyanis a Watergate-botrányra hivatkozott, amelyben a bíróság még 1974-ben kimondta,

Gereben Ágnes – Kazahsztán, a bezzeg-autokrácia

hogy az igazságszolgáltatás érdeke a hatalmi ágak érdeke felett áll. Richard Nixon legközelebbi munkatársai ezért kénytelenek voltak tanúskodni, amit pedig főnökük védelmében nagyon szerettek volna elkerülni. A Kazahgate bírāja a Nixon lemondásához vezető ügy alapján kimondta, hogy „egy amerikai vállalatok által megvesztegetett külföldi kormánynak nem lehet mentelmi joga”. Ezzel elrendelte, hogy a „Kazahgate” Asztanában államtitokként kezelt 300 000 oldalnyi dokumentumát mutassák be a bíróságnak.

Amire persze nem került sor. Az ügy azonban egészen 2011 nyaráig egyre újabb hullámokat vert. A Mobil kőolajtársaság egyik volt vezetőjét például ekkoriban ítélték el adócsalásért, mert a James Giffentől kapott kétmillió dollár kenőpénzt nem tüntette fel adóbevallásában. (Az ősszeg egymilliárd dollár értékű tengizi befektetés „ellenértéke” volt.) A hírek szerint a vádiratban szerepel a Putyin-kormány által milliárdos hitelekkel támogatott – a Strabag kapcsán egy ideig a magyar gazdaságba is beágyazódott – Oleg Gyeripaszka éppúgy, mint Gulnara Karimova, az üzbég elnök lánya, aki 2010-ben megvette és hatalmas pénzért átalakíttatta London legdrágább ingatlanát. Érintett több Amerikában élő, volt szovjet állampolgár, többek között a rendkívül zavaros gazdasági ügyekkel milliárdossá vált Leonard Blavatnyik, Alekszandr Maskevics és a később egy moszkvai bárban az orosz „keresztapák” leszámolásai során szitává lőtt Sabtaj Kalmanovics.

Még hosszan sorolhatnánk az EBESZ-elnökségért Németországban és más befolyásos európai államokban szabályos háborút folytató Nazarbajev elnök „nyugati politikájának” nagyon is keleti eseményeit. Ideje azonban a független Kazahsztán útjának két másik döntő mozzanatáról is szólni. Az egyik rokonítja Nazarbajev politikáját a közép-ázsiai „poszt-kommunista kalifátusok” hatalomgyakorlásával: családja minden tagjának zsíros állásokat biztosít. Még a tíz éve házi őrizetben tartott felesége helyére emelt, egykor légi kísérőként megismert szeretője is kapott tőle ajándékba egy légitársaságot. A klánok dinasztikus hatalomgyakorlása óhatatlanul befolyásolja a gazdaságot, sőt esetenként a nemzetközi kapcsolatokat is. Jó példa erre a kazah elnök lányának és a kirgiz elnök fiának nyilvánvaló geopolitikai célokból kötött házassága, amely viszonylag gyorsan felbomlott. Részben a fiatalok akaratából, részben azért, mert a kirgiz elnök megbukott, és hazájából egy rövid minszki kitérő után Oroszországba menekült.

Ennél keményebb következményekkel járt, amikor Nazarbajev másik veje, Rahat Alijev, a kazahsztáni titkosszolgálat helyettes vezetője hatalmi harcba keveredett az apósával. Elkövette azt a hibát, hogy bejelentette, indulni akar a 2012. évi elnökválasztáson. Nazarbajev erre egy bírósági eljárással elválasztatta a feleségétől. Alijev pedig a vele való leszámolás előtt Bécsbe emigrált, ahol korábban hazája nagykövete volt. 2011 júliusában onnan is kénytelen volt továbbállni, mivel a Bécsbe akkreditált kazah nagykövet egyik munkatársának sikerült beszerveznie az osztrák rendőri védelem alatt álló Rahat Alijev egyik biztonsági emberét, hogy gyűjtsön adatokat a volt vőről. A veszélyes játszmát, amelynek csúnya vége lehetett volna, az osztrák hatóságok leállították: a megvásárolt rendőr börtönbe került (fél évet kapott), Alijev pedig Máltán keresett menedéket.

A kegyvesztett szökevény időről időre nyilvánosságra hoz egyet s más az asztanai viszonyokról. Egyebek mellett a The Wall Street Journal 2008. július 22-i számában közölt interjúban elmondta, hogy Nazarbajev családja megszerezte az amerikai vámhivatal vezetői között – kazahsztáni szállítások kapcsán – lezajlott telefonbeszélgetések felvételét, a minden kül- és belföldi beruházásért jutalékot kérő elnökek illegális tulajdona van hazája energetikai vállalkozásai mellett az uránkitermelésben is (Kazahsztán a világ uránkincsének 21 százalékát birtokolja). Volt veje szerint Nazarbajev azzal is hazája törvényeit sérti, hogy hét külföldi („offshore”) bankszámlával rendelkezik, egyebek mellett Indonéziában, Liechtensteinben és Líbiában. A számos konkrét leleplezés ellenőrizhető tényei nyomán Amerikában őrizetbe vették a törvénytelen kazah akciókban közreműködő nemzetközi szélhámosokat, és a kínos Alijev-interjúk miatt Washington kénytelen volt csökkenteni külpolitikájában – az afganisztáni háború miatt is fontos – kazah kapcsolat intenzitását.

Az elnök uralmának a potenciális ellenfelekkel való leszámolás legalább olyan fontos momentuma, mint a nyugati világgal való kapcsolat vagy a dinasztikus építkezés. Alijev kegyvesztettsége után most az államfő másik vejét, Tyimur Kulibajevet emlegetik Nazarbajev utódeként. Ő sem érezheti azonban magát biztonságban, hiszen Alijev száműzetése nem volt kivételes eset. Nazarbajev többek között emigrációba kényszerítette az annak idején hivatalos küldöttség élén Magyarországon is megforduló Akezsan Kazsegeldin miniszterelnököt. Más ellenzékiek gyanús autóbaleset vagy más szerencsétlenség áldozatává váltak.

Gereben Ágnes – Kazahsztán, a bezzeg-autokrácia

A hatalmas országban hozott gazdaságpolitikai döntések bonyolultabb képet mutatnak, mint amelyet az ázsiai autokrácia teremtette feltételrendszer ismeretében vélhetnénk. Elsősorban Kazahsztán természeti kincsei miatt. Elgondolkodtató, hogy az ezredfordulótól nagyon látványosan fejlődő kőolaj- és földgázszféra a szovjet korszakban – ellentétben például Azerbajdzsánnal – miért olyan lassan nyerte el méltó helyét a gazdaságban. Ma már a tekintélyt parancsolóan nagy volumenűvé vált export 50 százalékát az energetika adja, de az 1979-ben felfedezett, ma is csúcsra járatott tengizi kőolajmező mellett a szakemberek indokolatlanul sokáig nem kerestek újabb lelőhelyeket. A Kurmangaz mezőt 2006-ban, a világ 15 legnagyobb lelőhelye között számon tartott Kaszpi-tengeri Kasagant pedig még ennél is később kezdték kutatni.

Talán nem tévedünk, ha a félgyarmati lét feltételrendszerének tulajdonítjuk, hogy a szovjet energetikai szektor döntéshozói csak nyersolaj-kitermelésre használták a kazahsztáni lelőhelyeket. A 2002-ben két vállalat fúziója révén létrejött állami KazMunaiGaz, amely az orosz Gazpromhoz hasonlóan valamennyi vállalkozásában megtartja a legalább 51 százalékos többséget, most már szorgalmazza a kőolaj-feldolgozást, és a kazah export profitjából egymilliárd dollárt szándékszik a feldolgozásra fordítani. Erre módot is ad az ország három finomítója, paradox módon azonban ezek nagyrészt orosz nyersolajat dolgoznak fel.

Az ország gazdaságába 1993 és 2006 között 51 milliárd dollár beruházás érkezett, az energetikai szféra mellett elsősorban a színesfémiparba, és az utóbbi években egyre gyakrabban az építőiparba. A GDP növekedése mindazonáltal csak nagyon lassan indult meg. A függetlenség első éveiben, nem kis részt az átmeneti állapotban lévő gazdaság teremtette helyzetben, a szegénységi küszöb alatt élők száma öt százalékról 50 százalékra nőtt, a munkanélküliség a korábbi többszöröse lett. Érdekes módon az északi területek korábban honfitársaiknál sokkal magasabb színvonalon élő lakossága szenvedte meg a legjobban ezt az időszakot. Még 1997-ben is előfordult, hogy egész városok maradtak villanyáram nélkül, egy évvel korábban pedig a vállalatok 45 százaléka csődbe ment.

Lassan azonban megindult a fejlődés. A már 1987-ben létrehozott kétszintű bankrendszer, a kereskedelem liberalizálása, a tőzsde megteremtése, a privatizáció, a nemzeti valuta, a tenge bevezetése, az adórendszer átalakítása nyomán kialakultak a piaci viszonyok. Fokozatosan véget ért a recesszió: az 1995-ben még 176 százalékos infláció 1998-ban

7 százalékra csökkent, és az ezredfordulótól kezdve folyamatosan 10 százalék alatt maradt. A kazah GDP a pénzügyi és gazdasági világválságig éveken át elérte a 9–10 százalékot, és a válság lecsengésével, 2010-ben újra 5 százalékos növekedést produkált.

Korlátlan hatalma és könyörtelen belpolitikája ellenére Nazarbajev gyanakodva ügyel rá, hogy bebetonozza magát a hatalomba: a 2011 áprilisában megtartott előrehozott választáson már nem őt, hanem hét évre biztosította magának az elnöki stallumot, és volt gondja rá, hogy a megmérettetés előtt eltöröljék a törvénynek azt a paragrafusát is, amely a szavazati joggal rendelkezők ötven százalékának megjelenéséhez kötötte a voksolás érvényességét. A 71 éves politikus meggyőződése, hogy 2020-ig uralmon lesz. Kérésére ezért az államfői hivatal által pénzelt kazah orvosok és vajákosok már javában dolgoznak az emberi élet meghosszabbítását segítő szerek előállításán.

A választási kampány során és a voksolás alatt elkövetett vérlázító szabálytalanságok, csalások száma ezúttal semmivel sem volt kevesebb, mint az elmúlt két évtizedben. A muzulmán arab országokban tomboló, forradalmaknak nevezett földindulás közepette azonban a világ most nem tiltakozott túlságosan a demokrácia kazahsztáni megcsúfolása ellen. Egyrészt, mert viharos sebességgel általánossá válik a kimondatlanul is kínos felismerés, hogy a nyugati országok számára mind politikai, mind biztonsági, mind gazdasági szempontból kedvezőbb a mozgásterük törvényszerűségeivel tökéletesen tisztában lévő öreg diktátorok uralma, mint az államirányítás technikáit egyáltalán nem ismerő és az alacsony szervezettségű társadalmakban teljesen gyökértelen, viszont annál éhesebb „forradalmárok” hatalomra kerülésével járó káosz.

Közép-Ázsia „posztkommunista kalifátusai” ráadásul folyamatosan felértékelődnek az Európa, Kína, sőt még az északi területein behozatalra szoruló Irán számára létfontosságú energetikai szállítások miatt. Igaz ez a hatalmas kőolaj- és földgázkincs mellett vasérc-, magnézium-, bauxit-, nikkel-, uránium-, krómtartalékokkal rendelkező Kazahsztánra is, amelynek Nazarbajev átfogó gazdasági reformprogramot ígért a megválasztása utáni időszakban. Erre szükség is van, mert az elmúlt években a „hollandkór”, a kőolaj- és földgázbevételek miatt egyoldalú-

**A 71 éves politikus
meggyőződése, hogy
2020-ig uralmon lesz.**

Gereben Ágnes – Kazahsztán, a bezzeg-autokrácia

vá torzult gazdaságszerkezet gazdasági-szociális válságot idézett elő, amelyet a veterán politikusnak egyre nehezebb a szokásos leszámolásokkal és megfélemlítésekkel kezelni.

Noha néhány éve Asztana a jelek szerint végleg kiszállt a Nabucco földgázprojektből, a gazdasági reformokhoz továbbra is nagy szüksége van a külföldi cégek beruházásaira. Ennek a vészes korrupciós fertőzöttség ellenére biztosan nem lesz akadálya. Már csak azért sem, mert Kazahsztánban a hatóságok nem sújtanak le a nemzetközi cégekre olyan gyakran, mint Oroszországban. Persze, néha Asztana is „bekeményít”. Néhány éve például Nazarbajev elnök a hazája költségvetésének okozott, állítólag tízmilliárd dolláros veszteség miatt kilátásba helyezte a posztszovjet térségben itt is erőteljes expanziót folytató olasz ENI kieberudalását a Kasagan kitermelésére 1997-ben negyven évre létrehozott nemzetközi konzorcium főreszvényesei – a Total, az ExxonMobil, a Shell, a ConocoPhilips és a kazah állami KazMunajGaz – közül. Egy idő múlva azonban az államfő „a bölcs kompromisszumok hasznáról” elmélkedve mégis biztosította az itáliai beruházókat, hogy nem kíván más céget megbízni a műszakilag rendkívül nehéz feladattal. (A lelőhely feltárása közben a fúrótornyoknak néha 5500 méterig kellett lehatolni az igen magas, 19 százalék kéntartalmú nyersolaj feltárásához. Az időjárási feltételek szintén hátráltatták a munkát – előfordult, hogy a Kaszpitengert öt hónapig jég borította, amely a szó szoros értelmében kettészelte a fúrótornyokat.)

Moszkva mindenképpen szeretné csökkenteni az amerikai jelenlétet a kazah gazdaságban. A 2011. évben nemzetközi botrányoktól hangos TNK–BP a British Petroleum siralmas helyzete ellenére már jó ideje azzal próbálkozik, hogy az orosz–brit vegyesvállalat számára megszerezze a pavlodarszkojei kőolaj-feldolgozó 50 százalékát. A kazah gazdasági elit azonban, az ország energetikai biztonságára hivatkozva, ellenáll. Elsősorban azzal érvelnek, hogy még ha meg is marad a feldolgozó 50 százalékos állami tulajdonrésze, a kormányzat már nem fogja tudni befolyásolni a kőolaj belföldi árképzését. S noha a „lex Centricá”-hoz vagy a „lex Mol”-hoz hasonló törvény elfogadásáról egyelőre nincs hír, az a tény, hogy a kazahsztáni „hatalompárt” lapja, a Lityer foglalkozik az üggyel, nem sok jót ígér az orosz befektetőknek.

A kazah vezetés ugyanakkor igyekszik diverzifikálni az olajexportot. Magyarországot is érinti az az Azerbajdzsánnal aláírt megállapodás,

amelynek értelmében a „kőolaj Nabuccóként” emlegetett, a BP és a török Botas által üzemeltetett Baku–Tbiliszi–Ceyhan-vezetékbe Asztana a kasagani mezőkről tankerekken szállítja Bakuba a „fekete aranyat”. (A világ kőolajszükségletének másfél százalékát adó BTC ellen 2008 nyarán egy kurd terrorista szervezet robbantásos merényletet követett el, napokra megbénítva a szállításokat, és átmenetileg ismét felértékelve az orosz szállítási útvonalakat.)

Nazarbajev újabb elnöki ciklusától várható, hogy miközben hangzatos kijelentéseket tesz az Oroszországgal való együttműködésről (2010. július elsejétől már elvileg működik is az erőteljes moszkvai nyomásra, nem annyira gazdasági, mint politikai célból megkötött orosz–kazah–belorusz vámunió), Asztana gazdaságpolitikája egyre inkább Kína és az Európai Unió felé nyit. Javában folyik a kínai szállításokat bonyolító Atasu–Alashankou-vezeték fejlesztése. A kazah vállalatok más közép-ázsiai országokkal együtt arra készülnek, hogy az erőviszonyokat valószínűleg Nazarbajev élete végéig bebetonozó elnökválasztás után gőzerővel dolgozzanak a Kaszpi-tengeri lelőhelyek és a kínai vezeték összeköttetésén.

Ami a nyugati irányt illeti, Kazahsztán már eddig is exportjának mintegy 35 százalékát küldte az EU-országokba, de az államfőnek ez nem elég. 2010-ben ötven vezető üzletember kíséretében tett brüsszeli látogatásán elérte, hogy a vele szemben támasztott súlyos emberjogi kifogások ellenére fogadja őt Herman Van Rompuy, az Európai Tanács és José Manuel Barroso, a Bizottság elnöke. De találkozott Anders Fogh Rasmussen tábornokkal, a NATO főtitkárával is, akivel egyebek mellett megállapodott arról, hogy Asztana kazah katonákat küld az afganisztáni békefenntartó misszióba. Ekkor egyezett meg a közép-ázsiai ország küldöttsége az Európai Befektetési Bank által nyújtott másfél milliárd eurós hitel felhasználásáról, elsősorban a gazdaság közelebbről meg nem határozott modernizációja és az energiatakarékosság céljaira.

A közeljövőben valószínűleg idáig ritkán előforduló belpolitikai problémákról is érkezhetnek hírek Kazahsztánból. Június utolsó napjaiban derült ki például, hogy az országnak a centrumtól elzárt részein sztrájkolnak a kőolajvállalatok munkásai, magasabb bért és jobb munkakörülményeket követelve. Erről, persze, a teljes hírzárlat közepette csak véletlenül értesült a világ. Kazahsztán polgárainak pedig fogalmuk sincs az új idők kezdetét jelentő fejleményről.

Gereben Ágnes – Kazahsztán, a bezzeg-autokrácia

Mindehhez még talán annyit kell hozzátenni, hogy a Magyarországgal való kereskedelem volumene nem éri el a kazah export és az import 0,5 százalékát. A válság végével elindult ugyan a növekedés, a kereskedelem termékösszetétele azonban túlságosan szűk a további fejlődéshez. Noha csaknem hatvan magyar érdekeltségű vegyesvállalatot jegyeztek be a közép-ázsiai országban – az Egis, a Richter Gedeon képvisellet nyitott, és több jelentős agrárprojekt mellett a Mol is komoly beruházást indított egy északnyugati kőolaj- és földgázlelőhely kiaknázására –, ezeknél a kezdeményezéseknél azonban most már jóval nagyobbak a lehetőségek Kazahsztánban.

A közép-ázsiai szovjet utódállamok mai helyzetéről, politikai és gazdasági életéről olvashatnak a szerző „A FÁK: tegnap, ma, holnap” című könyvében, amely az Unicus Kiadónál jelent meg 2011-ben.